

Samek, Jan

Polonica na Węgrzech : zegary w zbiorach Muzeum Rzemiosł Artystycznych w Budapeszcie

Muzealnictwo 33, 55-58

1990

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Polonica na Węgrzech. Zegary w zbiorach Muzeum Rzemiosł Artystycznych w Budapeszcie

Poznanie dziejów rzemiosła artystycznego w Polsce wymaga również zbadania polskich wyrobów znajdujących się w zbiorach obcych. Z krótkich wzmianek i artykułów wiadomo, że cenne okazy polskiej sztuki zdobniczej znajdują się w wielu zagranicznych muzeach. Pisałem już o wyrobach złotniczych przechowywanych w muzeum w Budapeszcie. W czasie kolejnych stypendialnych pobytów w tym mieście zbadalem następne, często nie znane i niedostatecznie zbadane wyroby złotnicze, zegary oraz monety i medale¹.

O wyborze zegarów jako tematu tego artykułu zdecydowało to, że obiekty te, choć znane niektórym specjalistom, nigdy nie zostały opracowane w sposób porównawczy. Nie opublikowano również pełnego zestawu fotografii tych cennych, co pragnę podkreślić, dzieł polskiej sztuki zdobniczej². Pochodzą one z XVII i XVIII w. i reprezentują znane i mniej znane ośrodki zegarmistrzowskiej sztuki w Polsce. Ważne jest również i to, że znani są ich twórcy.

Zabytki

W Muzeum Rzemiosł Artystycznych w Budapeszcie znajduje się wprawdzie niewiele zegarów, ale reprezentują wysoki poziom artystyczny, a część z nich jest oryginalna w formie. Ważny jest też fakt, że są to dzieła autoryzowane, a połowa twórców nie została dotąd odnotowana w dziejach zegarmistrzostwa polskiego.

Przechowywane w Budapeszcie zegary pochodzą z dwóch ważnych ośrodków tej sztuki w Rzeczypospolitej, z Gdańska i Poznania oraz z mniejszego ośrodka — Stanisławowa. Szczególną wartość artystyczną reprezentuje zegar kaflowy, zapisany pod numerem inwentarzowym 69286.³ Wykonany on został ze złoczonego brązu, jego wysokość wynosi 9 cm, a największa średnica — 19 cm. Czasomierz ma kształt niewysokiego sześcianu z okrągłą tarczą na wieku (wskazówki brak). Podstawę, a raczej nóżki, stanowią trzy pary lwów

— każda z nich ma tylko jedną głowę. Ścianki zegara wypełniają podłużne wzierniki — okienka w formie prostokąta z półkolistymi występami na krótszych bokach. Narożniki ozdobione są dużymi maskami z niewielkimi główkami rycerzy powyżej. Poza wyważonymi proporcjami o artystycznej wartości zegara stanowi precyzyjnie wykonany ażurowy kok utworzony z motywów roślinnych, wzbogaconych rytem. Poza dekoracją roślinną zegar zdobią, głównie na odwrociu pokrywy, motywy figuralne: postać grająca na harfie i dwa anioły grające na skrzypcach i na piszczałce, nadto ptaki, psy i jelenie (na pokrywie, od spodu) po otwarciu zegara można odczytać napis „SIMON ZIMMERMAN FECIT GEDANI”, który na podstawie dekoracji można datować na trzecią tercję XVII w.

Godzi się tutaj przypomnieć, że gdański ośrodek złotniczy rozwijał się już od drugiej połowy XVI w. W latach 1573-1642⁴ działało tu dziesięciu mistrzów. Wśród nich wyróżniali się znani z zachowanych dzieł Szymon Gitner, Jan Antoni Horn, Michał Schultz oraz Michał Segaitz⁴. Wysoki poziom tutejszych wyrobów utrzymał się w XVII, a także, do pewnego stopnia, w XVIII stuleciu. Zdolnym mistrzem, działającym w końcu XVII w. w nadmorskiej stolicy, był twórca wielu zegarów — Benjamin Zoll. Natomiast nieustępujący im wykonawca gdańskiego zegara znajdującego się w Muzeum Rzemiosł Artystycznych w Budapeszcie — Szymon Zimmerman (poza wzmianką A. Petneki'ego) nie został odnotowany w historii polskiej sztuki zdobniczej⁵.

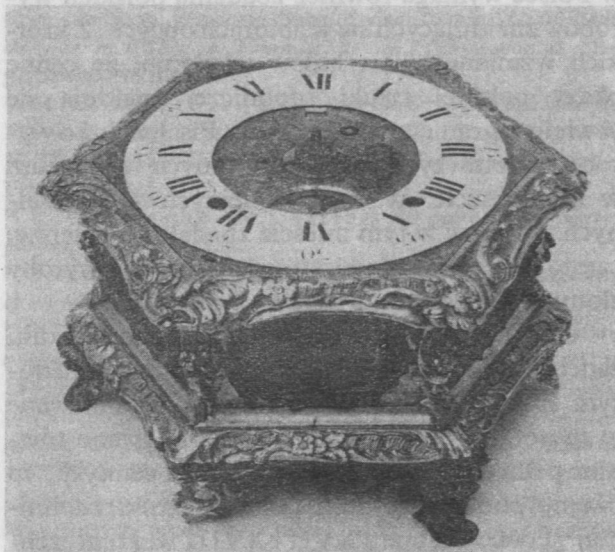
Równie znakomity w proporcjach i dekoracji jest przechowywany w budapesztańskim muzeum także kaflowy zegar, którego ornamentyka wskazuje na to, że wykonano go w drugiej połowie XVIII w. (nr inw. 69.533.1-2). Materiałem był tu także złoczone brązo, natomiast okrągła tarcza (późniejsza?) jest emaliowana. Wymiary obiektu wynoszą 18,5 × 13,3 cm. Czasomierz ma formę sześcianu o brzegach i narożnikach malowniczo ukształtowanych dzięki ornamentyce. Jest ona głównie plastyczna i składa się z motywów roślinnych oraz

ornamentów rokokowych, a także grawerunków. Elementy plastyczne i ażurowe nóżki nie są zbyt subtelne w formie. Kok jest — jak to zwykle miało miejsce — ozdobnie potraktowany, ażurowy. Czytelny, wykonany kursywą napis brzmi: „Andreas Beyer Danzig”. Natomiast na emaliowej tarczy umieszczono inskrypcję: „Joh [annes] Georg Weyer Danzig”. I tu trzeba dodać, że zegara tego nie uwzględniano dotąd w badaniach nad polską sztuką. Nazwisk na nim widniejących nie wymienia W. Siedlecka.⁷

Obiekt ten powstał w drugiej połowie XVIII w., a więc w słabiej opracowanym okresie gdańskiej sztuki zegarmistrzowskiej⁸. Omawiany czasomierz, co warto podkreślić, reprezentuje tradycyjne rozwiązanie. Częściej wykonywano wtedy w Gdańsku zegary szafkowe i talerzowe⁹.

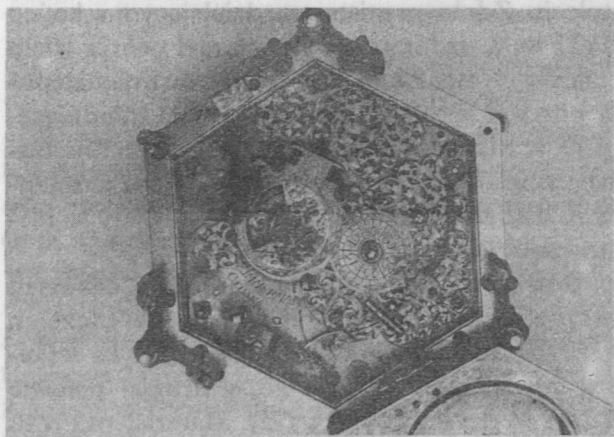
Kolejny „kaflak” polski w zbiorach budapeszańskich powstał w innym ważnym ośrodku sztuki zegarmistrzowskiej, którym był Poznań. Zegar ten zapisano w zbiorach muzealnych pod numerem 59.1871.1¹⁰. Wykonany również z brązu złoconego ma stosunkowo niewielkie wymiary: wysokość — 7 cm, największa średnica — 10 cm. Wsparty na trzech nóżkach w formie kół, ma kształt niskiego sześciianu. Tarcza ma jedną wskazówkę. W ściankach bocznych wedle utartego schematu znajduje się sześć podłużnych wzierników. Kok ażurowy utworzono z ulistnionych gałęzi roślinnych. Ryty zdobią też inne partie czasomierza. Zegar poznań-

ski w zasadzie jest skromnie dekorowany, ale zwraca uwagę dobrymi proporcjami. Autor dwukrotnie podpisał się na swym dziele — na wieku we wstęgach i pod kokiem. Napisy te brzmią: „HORST POSEN” i „DAWID HORST POSEN”. O mistrzu tym zachowało się nieco wiado-

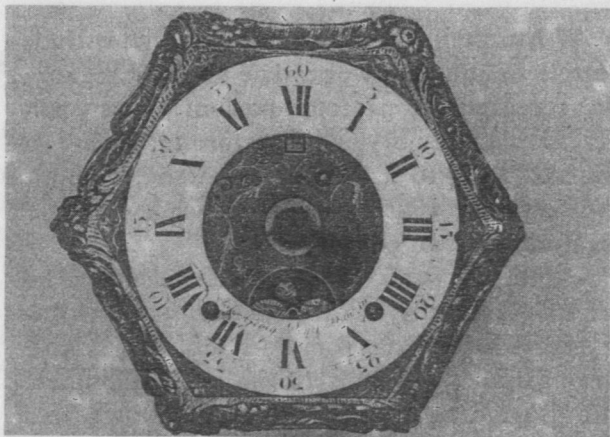
2. Zegar kaflowy, Gdańsk, Georg Weyer i Andreas Bayer, druga połowa XVII w. (ze zbiorów Muzeum Rzemiosł Artystycznych w Budapeszcie).

2. L'horloge à carreaux, Gdańsk, Georg Weyer et Andreas Bayer, la deuxième moitié du XVIIe siècle (des collections du Musée des Artisanats Artistiques à Budapest).

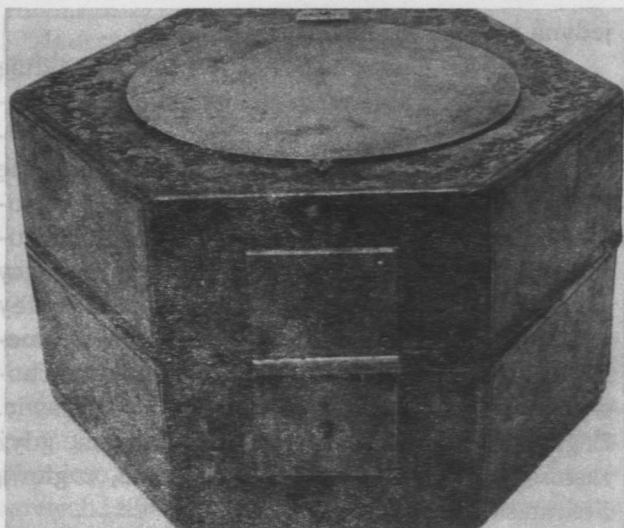
1. Mechanizm zegara kaflowego, Gdańsk, Szymon Zimmerman, zapewne trzecia tercja XVII w. (ze zbiorów Muzeum Rzemiosł Artystycznych w Budapeszcie).

1. Le mécanisme de l'horloge à carreaux, Gdańsk, Szymon Zimmerman, certes le troisième tiers du XVIIe siècle (des collections du Musée des Artisanats Artistiques à Budapest).

3. Tarcza zegara kaflowego, Gdańsk, Georg Weyer i Andreas Bayer, druga połowa XVII w. (ze zbiorów Muzeum Rzemiosł Artystycznych w Budapeszcie).

3. Le cadran de l'horloge à carreaux, Gdańsk, Georg Weyer et Andreas Bayer, la deuxième moitié du XVIIe siècle (des collections du Musée des Artisanats Artistiques à Budapest).

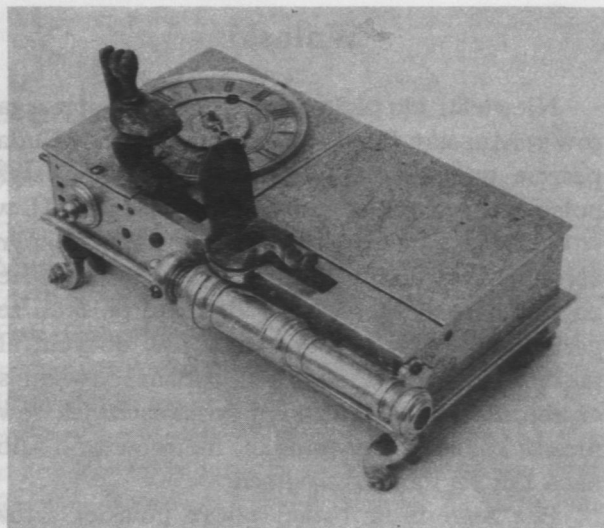

4. Futerał zegara kaflowego (ze zbiorów Muzeum Rzemiosł Artystycznych w Budapeszcie).

4. L'étui de l'horloge à carreaux (des collections du Musée des Artisanats Artistiques à Budapest).

mości¹¹. Zapisał się do cechu w Poznaniu w 1734 r., wykonywał zegary różnych typów. Świadczy o tym dość bogato dekorowany zegar talerzowy, datowany przez Siedlecką na pierwszą ćwierć XVIII w. (w rzeczywistości, jak mówią ornamenty, wykonany w drugiej ćwierci stulecia), znajduje się w Muzeum Narodowym w Krakowie.

Dzięki zabytkowi z Budapesztu, który powstał zapewne w pierwszej tercji stulecia, możemy bliżej scharakteryzować Dawida Horsta. Był to mistrz

5. Zegar stołowy, Stanisławów, Jerzy Radawski, ok. 1730-1740 (ze zbiorów Muzeum Rzemiosł Artystycznych w Budapeszcie).

5. L'horloge de table, Stanisławów, Jerzy Radawski, vers 1730-1740 (des collections du Musée des Artisanats Artistiques à Budapest).

zdolny, zapewne jeden z najlepszych zegarmistrzów, działających w XVIII w.

Wyjątkowy charakter ma czwarty zegar z buda-
pesztańskiego zbioru. Jest to zegar stołowy, skom-
ponowany na rzucie prostokąta (nr inw. 53793),
wykonany także z brązu złoconego¹². Ma formę
niskiej skrzynki wspartej na podwójnych esowa-
tych nóżkach. Wymiary zegara: długość — 16,8
cm, szerokość — 9,7 cm, wysokość — 10 cm.
Prawa (heraldycznie) część wieka mieści tarczę
z jedną wskazówką, lewą pokrywa dekoracja or-
namentalno-roślinna, występująca też na bokach.
Wzdłuż dłuższego boku umieszczono dającą się
uruchomić miniaturową armatkę z zamkiem (jest
to więc swoisty „exitarz”). Na odwrociu zegara,
tam gdzie umieszczano dzwonki (w tym wypadku
jeden), podpisał się, a właściwie wyrył swoje imię
i nazwisko autor „I [JÓZEF] RADAWSKI.
STANISLAPOLI”.

O zegarmistrzu tym dotąd wiedzieliśmy nie-
wiele. Sygnowany czasomierz (kaflak) jego roboty,
wiązany z Puławami, dość skromny w formie,
datowany na ok. połowę XVIII w., przechowywa-
ny jest w Muzeum Narodowym w Krakowie,
Zbiory Czartoryskich¹³. Zegar z armatką, jak mówi
ornamentyka, powstał w latach 1720-1740, zaś
jego wykonawcy, czynnemu w Stanisławowie, nie
brakło inwencji.

6. Zegar stołowy, Stanisławów, Jerzy Radawski (ze zbiorów Muzeum Rzemiosł Artystycznych w Budapeszcie).

6. L'horloge de table, Stanisławów, Jerzy Radawski (des collections du Musée des Artisanats Artistiques à Budapest).

Wnioski

Niewielki, ale jakże cenny zbiór polskich zegarów w Muzeum Rzemiosł Artystycznych w Budapeszcie pozwala na pogłębienie charakterystyki polskiego zegarmistrzostwa z XVII i XVIII w. w Gdańsku i Poznaniu, a także w mniej znanym ośrodku rzemiosła w Stanisławowie. Wskazuje też na konieczność szerszych badań nad polskim zegarmistrzostwem — badań zbiorów obcych, ale także i polskich. Prawie nie badane bowiem są czasomierze w klasztorach i kościołach, jak również w zbiorach prywatnych, nie mówiąc o salonach DESY i antykwariatach.

Bez tego typu badań obraz polskiej sztuki zegarmistrzowskiej (uzupełniony oczywiście przez techniczne informacje) ciągle pozostaje niepełny i — co gorsza — chyba niezbyt prawdziwy. W badaniach takich kwerendy w obcych zbiorach są

Przypisy

¹ Pierwszy artykuł poświęcony polonicom w Budapeszcie dotyczył wyrobów złotniczych. (J. Samek, *Polonica na Węgrzech. Srebro w zbiorach budapesztańskich*. „Muzealnictwo” 1984 nr 28/29 ss. 148-157). Po odszukaniu następnych obiektów w magazynach muzealnych, zamierzam powrócić do tego tematu w formie dużej addendy.

Autor składa serdeczne podziękowanie dyrekcji Muzeum Rzemiosł Artystycznych w Budapeszcie za udostępnienie zabytków i fotografii.

² Zegary polskie znajdujące się w zbiorach obcych są w małym stopniu uwzględniane w opracowaniach syntetycznych omawiających zegarmistrzostwo polskie. Obserwujemy to w pracy W. Siedleckiej, *Polskie zegary*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1974. Obecnie ukazało się nowe wydanie tej książki. Natomiast omawiane przez nas zabytki wzmiankuje A. Petneki, *Lengyel múkincsek magyar gyűjteményekben*. Kiállítás az Iparművészeti Múzeumban, Budapest 1978 (Polskie dzieła sztuki w zbiorach węgierskich. Wystawa w Muzeum Rzemiosł Artystycznych, Budapeszt 1978).

³ A. Petneki, op. cit., nr 47 s. 16.

Jan Samek

Les "polonica" en Hongrie. Les horloges dans les collections du Musée des Artisanats Artistiques à Budapest

Parmi les "polonica" de grande valeur, figurants dans les musées étrangers, il y a des horloges du XVIIe et XVIIIe siècles, faisant partie des collections du Musée des Artisanats Artistiques à Budapest. Elles tirent leur origine des deux centres importants de l'art d'horloger — Gdańsk et Poznań, de même que d'un centre de moindre importance — Stanisławów.

jedyną z wielu ważnych dróg.

Sądzę, że zabytkowe polskie zegary znajdują się też w innych budapesztańskich zbiorach. Przykładem może tu być stołowy zegar stojący — wykonany z mosiądzu i brązu, który wyróżnia się perspektywicznie rozbudowaną balustradą w dolnej części — znajdujący się w Damjanich Muzeum. Jego twórcą jest Wilhelm Hoene, działający w Lublinie. Zachowany na Węgrzech zegar byłby drugim dziełem tego mistrza, obok zegara gabinetowego datowanego na koniec XVIII w., przechowywanego w Muzeum Narodowym w Warszawie. Zegar ten wyróżnia się oryginalną formą, gdyż zastosowano w nim motywy antyczne, z głową Sokratesa w zwieńczeniu.

W świetle powyższego można by skorygować datowanie węgierskiego zegara na pierwszą połowę wieku XIX. Zresztą obu dziełom tego mistrza poświęcimy, być może, osobny komunikat.

⁴ Por. J. Samek, *Polskie rzemiosło artystyczne*, Warszawa 1984 s.123.

⁵ W. Siedlecka, op. cit. Autorka nazwiska zegarmistrza Zimmermana nie uwzględniła w tekście.

⁶ A. Petneki, op. cit. nr 48 s. 16.

⁷ Por. W. Siedlecka, op. cit.

⁸ J. Samek *Polskie rzemiosło ...*, s. 353-354.

⁹ Por. tamże..., s. 353-354. „Długie życie” w polskim zegarmistrzostwie w XVIII stuleciu zegarów kaflowych jest godnym uwagi zjawiskiem, które wymaga szerszych badań porównawczych.

¹⁰ A. Petneki, op. cit. nr 48 s. 16.

¹¹ W. Siedlecka, op. cit. s. 113 oraz rycina 81; J. Samek, *Polskie rzemiosło ...*, s. 356.

¹² A. Petneki, op. cit. nr 50 s. 16; W. Siedlecka, op. cit., s. 103, ryc. 62,63; J. Samek, *Polskie rzemiosło...*, s. 353-354.

¹³ Por. J. Samek, *Zabytki kultury materialnej w kościołach i klasztorach Krakowa*. II *Zegary* (maszynopis złożony do druku).

¹⁴ A. Petneki, op. cit. nr 51, s. 16.

¹⁵ W. Siedlecka, op. cit. s. 103.

¹⁶ Tamże, fig. 36.

Tous les objets exposés représentent un niveau artistique élevé. Les horloges sont, chose essentielle, autorisées, et la moitié de leurs créateurs ne fut jamais notée dans l'histoire de l'horlogerie polonaise. Le fait en question a pour conclusion que, pour obtenir une vision complète de l'art d'horloger polonais, il faut nécessairement mener des quêtes et investigations des collections étrangères.